

УДК 373.3.015.31:398(477.82)

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.29>

О. В. ПОЛІЩУК

*викладач вищої категорії циклової комісії викладачів фортепіано,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради,
м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: opolischuk@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0003-3457-2683>*

З. П. БОГДАН

*викладач вищої категорії,
старший викладач кафедри теорії, методики музичної освіти та інструментальної підготовки,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради,
м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: zbohdan@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0003-4575-9996>*

Г. К. ШУЛЬ

*викладач вищої категорії циклової комісії методики музичної освіти та вокально-хорової підготовки,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради,
м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: hshulj@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0002-6413-2235>*

ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ У РОЗВИТКУ МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті висвітлено актуальну проблему використання українського фольклору як важливого потенціалу національної культури у розвитку музичних здібностей молодших школярів.

На основі ретельного аналізу наукового фонду уточнено суть понять «фольклор», «музичні здібності», узагальнено і зроблено авторське визначення досліджуваного феномену.

Виокремлено принцип та умови успішного розвитку досліджуваного процесу.

Висвітлено ключові положення композиторів-класиків М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового, М. Ревуцького щодо використання музично-пісенного фольклору в музичному вихованні школярів. Подано списки характеристик типу їх творів та методики роботи з розвитку музичних здібностей учнів початкової школи.

Зроблено виважені висновки і окреслено пропозиції стосовно подальших досліджень виокремленого напрямку.

З позиції нашого дослідження серед жанрів українського фольклору малі фольклорні жанри (забавлянки, лічилки, прозивалки, мирилки, примовки, скоромовки, чистомовки, загадки, прислів'я, приказки, побажання, заклички) та народні пісні є невичерпним джерелом народної духовності й моралі, невіддільним складником виховання особистості.

Доведено, що організована діяльність учнів у процесі осягання естетичних цінностей музичного мистецтва задовольняє їх бажання діяти самостійно, активно спонукає до проникнення у виконавські можливості музики.

Заслужують уваги розроблені О. Коваль критерії та показники сформованості музичних здібностей молодших школярів. До критеріїв автор відносить: емоційний і пластичний відгук на музику; вияв слухової уваги; виразне виконання твору; вибірковість музичних інтересів і музичних бажань; емоційна захопленість різноманітною музичною діяльністю (сприймання, виконання, творчість); усвідомлення зв'язків музики з життям; оригінальність суджень про музику; уміння аналізувати й інтерпретувати твір; вияв цілісного ставлення до музичних творів.

Особливо цінним відзначаємо судження М. Лисенка про те, що вся система музичного виховання школярів має ґрунтуватися на національній основі, на широкому використанні фольклору, на взаємозв'язку вчителя з учнями. В основі музичного виховання дітей, як вважав М. Лисенко, повинні бути дитячі народні ігри з народними піснями, танцями і рухами: «Те, що сприймається у дитинстві через ігри й розваги, зберігається потім у душі на все життя».

Ключові слова: український фольклор, музичні здібності, музичне мистецтво, музичний розвиток.

Постановка проблеми. Гостра криза переходу до ринкових відносин, спад духовності серед значної частини дітей та молоді, неприйняття милосердя, совісті, доброти, співчуття, співпереживання актуалізують проблему використання народної музичної спадщини як одного із складників національної культури, як важливого потенціалу музичного виховання, розвитку музичних здібностей молодших школярів.

Музичне мистецтво у системі сучасної освіти справедливо розглядається як суттєвий компонент загальної освіти школяра, його могутній пізнавально-виховний вплив пов'язаний з емоційно-естетичною природою, завдяки якій осягають поставлені найскладніші процеси духовного життя людини, її внутрішнього світу. Сучасний навчально-виховний процес, в тому числі й навчання музики, ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого і компетентісного підходів, визначених у ключових нормативних документах освіти – концепції «Нова українська школа» державних стандартах, програмах, підручниках.

Адже відомо, що періоди раннього дитинства й молодшого шкільного віку мають важливе значення у становленні особистості.

Традиційно пріоритетним напрямом розвитку дітей вважається інтелектуальний. Згідно з судженнями відомих психологів Л. Виготського, А. Запорожця, тільки узгоджене функціонування емоційної та інтелектуальної систем, їх єдність може принести успіх різних форм діяльності. Відтак розвиток музичних здібностей як складника емоційного інтелекту сприяє загальному гармонійному розвитку особистості. Отже, актуальним вважається вивчення питання використання українського фольклору у розвитку музичних здібностей молодших школярів.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення наукового фонду засвідчує, що виховний ресурс музичного фольклору, вплив його на духовний розвиток молодших школярів свого часу відзначали і використовували відомі українські композитори-класики, К. Стеценко, Я. Степовий, Л. Ревуцький. Найкращі зразки народнопісенної творчості та багатожанровість динамічного фольклору стали доброю основою їх музичної творчості.

Педагогічну цінність народної музичної спадщини неодноразово підкреслювали відомі

фольклористи, знавці культури і традицій українського народу Т. Гонтар, А. Іваницький, С. Павлюк, Ю. Руденко, Є. Сявавко, М. Стельмахович.

Відомий педагог-гуманіст В. Сухомлинський називав фольклор «однією з тих складових частин духовної культури, в якій найповніше виявлені національні елементи, притаманні певному народові, риси його національного характеру [Сухомлинський : 189]. На глибоке переконання педагога, тільки пісня з її чарівною мелодією може розкрити красу душі народу. «Мелодія і слова пісні – це могутня виховна сила, яка розкриває перед дитиною народні ідеали і сподівання» [Сухомлинський : 189].

Питання обґрунтування суті й доцільності формування музичних здібностей ми знаходимо у працях Ю. Алієва, Л. Антонюк, Б. Асаф'єва, М. Мартинюк, Н. Ветлугіної, В. Верховинця, Є. Незайкінського, Г. Орлова, Б. Теплової, В. Шацької.

У педагогічному доробку сучасних науковців О. Дем'янчук, А. Зарицької, Т. Кібалової, І. Кузова, О. Ростовського, Г. Івасиніна, В. Шпака, Т. Дорошенка, О. Лобової, Р. Савченко, К. Тарасової містяться цікаві міркування щодо розвитку творчих музичних здібностей дошкільників та молодших школярів.

Цікавими є дистанційні дослідження Г. Рудіної, О. Коваль. Автори дають вичерпну характеристику сутності музичних здібностей, визначають вихідні принципи їх розвитку, виокремлюють ключові педагогічні умови ефективності означеного процесу. Висвітлено методики цілісного формування музичних здібностей в учнів початкової школи в ігровій діяльності [Руда] та на уроках музики [Коваль].

У психолого-педагогічній літературі недостатньо досліджено питання розвитку музичних здібностей засобами українського фольклору, відсутні комплексні дослідження методик реалізації цього процесу.

Метою статті є – на основі узагальнення наукового фонду уточнити сутність поняття «фольклор», «музичні здібності», висвітлити загальні теоретико-методичні положення стосовно потенціалу українського фольклору у розвитку музичних здібностей молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження суттєвим є розуміння

суті індивідуального та особистісного. Науковий доробок О. Семенова стосовно проблеми творчо спрямованої особистості старшого дошкільника дав підстави автору дійти висновку що, творчі детермінанти індивідуальності декомпонуються у структурі творчо спрямованої особистості [Сменов : 57]. Погоджуючись із науковцем, додамо, що у розмаїтті проявів індивідуальності суттєвою детермінантою є здібності, в тому числі й музичні, які в поєднанні з іншими конструктами складають основу творчої особистості загалом.

Слушним є міркування академіка С. Сисоевої, що «люди різняться і будуть різнитися рівнем своїх здібностей, але в тому вони будуть рівні, що всі матимуть однакові можливості вияву і розвитку своїх сил [Сисоева : 211].

У руслі цієї проблеми заслуговує уваги таке трактування індивідуальності: «це складне інтегрування сукупності унікально своєрідних властивостей людини, які виявляються в темпераментальних та характерологічних рисах, у специфічному змісті мотиваційно-потребової сфери (інтересах, цілях, прагненнях), у поєднанні якостей перцептивних процесів, інтелекту та здібностей» [Енциклопедія освіти : 333].

Значущим є міркування І. Беха стосовно того, що всі психологічні утворення, особливо ті, які є рушійними силами поведінки, мають сильний енергетичний компонент. Сила кожного особистісного утворення – якості, почуття, цінності – залежить саме від сили емоційного переживання, від його емоційної напруги [Бех : 222].

Безумовно, вплив емоцій на життя людини – особливий. Вони можуть робити нас здатними дарувати радість і сприймати її, любити і ненавидіти, страждати і співпереживати.

Доведено, що люди з добре розвиненою емоційною сферою можуть краще налагодити стосунки з тими, хто довкола них, швидше знайдуть вихід із складного становища, здатні більш цілеспрямовано керувати своїми емоціями.

Відтак вагомим є рівень розвитку музичних здібностей молодших школярів як специфічного індикатора їх емоційного розвитку.

У контексті багатовимірного формування музичних здібностей займає значне місце і розуміється нами як один із шляхів поглиблення інтелектуальної, емоційної та культурної сфери.

Ефективність досліджуваного нами явища залежить від розмаїття чинників впливу на нього.

Ми зупиняємо нашу увагу на фольклорі як важливому засобі і невичерпному джерелі розвитку музичних здібностей молодших школярів.

Логіка дослідження зумовлює необхідність конкретизації понять «фольклор», «музичні дані».

Справедливим є міркування О. Пушфенової та О. Кисельової щодо складності такого явища, як фольклор, який увібрав у себе [Трифанова : 52] елементи різних видів духовної культури. Саме тому народна творчість є предметом вивчення не тільки фольклористів, а й етнографів, мовознавців, літературознавців, педагогів і представників інших галузей наук.

Однак навіть на сучасному етапі до визначення терміна «фольклор» досі немає єдиного підходу. Окремі вчені М. Барб'ю, Р. Вотермену, А. Ван Геннеп послуговуються широким або універсальним розумінням фольклору, інші – В. Гусев, П. Динеків, Х. Ясон – вузьким або літературним.

Термін «фольклор» увів англієць В. Томс, котрий 1846 року під псевдонімом Т. Мерокон надрукував у часопису «Аженеум» (№ 982) статтю “The Folklore”. “Folk” означало народ “Iore” – мудрість, а їх поєднання вчений визначив як неписану історію, що фіксує залишки давніх вірувань, звичаїв, подібного в сучасній цивілізації» [Трифанова : 53].

Згідно з твердженням С. Мишанича «фольклор – це одна з найтриваліших і всеохоплюючих систем духовного життя народу, тісно пов'язаної з народним побутом (як окремою системою), з літературою (яка, зрештою, витворилася із фольклору і зберігає з ним тісний зв'язок на всіх етапах свого розвитку» [Трифанова : 53].

На думку дослідника В. Гусева, «фольклор – це народна творчість, в якій художнє відображення дійсності відбивається у словесно-музично-хореографічних формах колективної народної творчості, що виражають світогляд людей і нерозумно пов'язані з їхнім життям і побутом. У ній відбито світоглядні, епічні й естетичні погляди народу» [Гусев : 15].

На основі узагальнення доробку науковців О. Трифенова й О. Кисельова доходять висновку, що «народний фольклор – це універсальна педагогічна система, в якій тисячоліття народ-

ного досвіду вже відібрали самі природні й необхідні форми розвитку мови, музичних здібностей, логічного й образного мислення, трудових навичок, естетичних та моральних ідеалів» [Трифанова : 52].

Досить поширеним є дослідницька позиція, з якою не можна погодитися, що фольклор має великі можливості для залучення особистості до традицій національної культури.

З позиції нашого дослідження додамо, що серед жанрів українського фольклору малі фольклорні жанри (забавлянки, лічилки, прози-валки, мирилки, примовки, скоромовки, чистомовки, загадки, прислів'я, приказки, побажання, заклички) та народні пісні є невичерпним джерелом народної духовності й моралі, невіддільним складником виховання особистості.

Українські народні пісні – це поетично-музичні твори, в яких відображені почуття, переживання, думки людини, пов'язані з її особистим життям, подіями в сім'ї, родинними стосунками.

Відтак безперечним є доцільність використання українського фольклору, зокрема народних пісень у розвитку музичних здібностей молодшого школяра.

Цьому аспекту присвячено чимало досліджень. Так, професор І. Кузова, вивчаючи проблеми дітей з особливими потребами, акцентує, що «виховання музично-творчих здібностей полягає в умінні емоційно сприймати музичні твори, творчо мислити» [Кузова : 185].

«Музично-творчі здібності, – за твердженням дослідниці, – це індивідуально-психологічні властивості людини». Водночас ми підтримуємо думку автора, що виховання музично-творчих здібностей сприяє розвитку емоційно-почуттєвої сфери дітей.

Музичний розвиток – це результат формування учня в процесі активної музичної діяльності. Певне значення мають індивідуальні особливості кожної дитини.

Доведено, що розвиток відбувається у таких сферах:

– емоцій – від імпульсивних відчуттів на найпростіші музичні явища до більш виражених і різноманітних емоційних реакцій;

– відчуття, сприйняття й слуху – від окремих розрізень музичних звуків до цілісного й активного сприймання музики, до диференціювання висоти, ритму, тембру, динаміки;

– вияв ставлення до почутого – від нестійкого захоплення до стійкіших зацікавлень, потреб, до проявів музичного смаку;

– виконавської діяльності – від дій, пов'язаних з показом, наслідуванням, до самостійних виражальних і творчих проявів у співі та музично-ритмічному русі.

Навчання музики – це довготривалий виховний процес, в якому педагог допомагає учням набути музичного досвіду, елементарних відомостей і навичок, здобути відповідні знання. Своєю чергою дитина активно засвоює це.

Зазначимо, що важливим у навчанні музики є здібності. Проблема музичних здібностей завжди перебувала в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних фахівців. Це одна з найважливіших проблем музичного виховання. Вона непокоїть батьків, учителів і, ясна річ, самих учнів.

Стосовно суті музичних здібностей важливо знати, що виокремлюють загальні здібності (здатність виконувати не лише певний вид діяльності, а й певні її різновиди) та спеціальні (здатність виконувати певну, спеціальну діяльність), до яких належать і музичні здібності.

У структурі музичних здібностей необхідним компонентом є музичний слух, який включає передусім чутливість до різноманітних змін частоти звуків. Психолог Б. Теплов, який спеціально досліджував музичні здібності, встановив, що важливими складниками їх є:

- 1) чуття ритму;
- 2) мелодійний слух (що виявляється в особливому сприйманні мелодії);
- 3) чутливість до інтонації;
- 4) гармонійний слух, що виявляється у сприйманні акордів [Теплов : 380].

Всяка здібність включає якості пам'яті людини. Особливо важливе значення при цьому мають швидкість запам'ятовування, його міцність, повнота, готовність, точність відтворення. Зазвичай у людей з високими здібностями спостерігається і добра пам'ять. У багатьох видатних композиторів була гідна подиву пам'ять на музичні враження: почувши один раз складний музичний твір, вони могли його записати нотами, пригадати через тривалий час після сприймання і точно відтворити на роялі (В. Моцарт, М. Балакірева, С. Рахманінов та ін.) [Теплов : 449].

Здібності також включають емоційні властивості. Музичні здібності ґрунтуються на особливості емоційної реакції, музичному враженні.

Значний інтерес у контексті нашого дослідження становлять дисертаційні роботи Т. Рудої, О. Коваль.

Так, Т. Руда відносить «музичні здібності до спеціальних, які представлені структурними компонентами музичності, а саме: емоційним відгуком на музику, ладовим чуттям (здатність переживати виразні й змістові співвідношення між звуками); музично-слуховими уявленнями (можливість відтворювати внутрішнім слухом («про себе») раніше сприйняту музику; музично-ритмічним чуттям (здатність) сприймати, переживати, точно відтворювати і створювати нові музично-ритмічні сполучення; музично-творчим проявами» [Руда : 6]. Науковець визначає поняття «музичні здібності учнів початкової школи» як стійкі індивідуально-психологічні властивості, що є передумовою та запорукою успішного здійснення музичної діяльності молодшими школярами» [Руда : 6].

Нам імпонує міркування дисертантки стосовно дієвості етнічного мистецького фонду в розвитку музичних здібностей учнів початкової школи.

Заслуговує уваги виділення автором провідних принципів розвитку музичних здібностей молодших школярів, а саме:

- принцип урахування індивідуальних можливостей учнів;
- принцип емоційної насиченості навчально-виховного процесу;
- принцип зацікавленості музичною діяльністю;
- принцип активізації творчого самовираження дітей [Руда : 7].

Значний інтерес становить дисертаційна робота О. Коваль, у якій автор зробила спробу поглянути на процес формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності як на цілісне явище [Коваль : 3].

Ми погоджуємося з думкою автора, що формування та розвиток музичних здібностей молодших школярів є важливою проблемою музичної педагогіки й одним з її головних пріоритетів.

Заслуговують уваги розроблені О. Коваль критерії та показники сформованості музичних

здібностей молодших школярів. До критеріїв автор відносить: емоційний і пластичний відгук на музику; вияв слухової уваги; виразне виконання твору; вибірковість музичних інтересів і музичних бажань; емоційна захопленість різноманітною музичною діяльністю (сприймання, виконання, творчість); усвідомлення зв'язків музики з життям; оригінальність суджень про музику; уміння аналізувати й інтерпретувати твір; вияв цілісного ставлення до музичних творів.

Конструктивним для нас є висновок О. Коваль, що «формування музичних здібностей відбувається шляхом залучення дітей до активної музично-творчої діяльності, опори на національний фольклор [Коваль].

На основі вищевикладеного можемо узагальнити, що суть поняття «музичні здібності» треба розуміти як індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою здійснення музичної діяльності і які визначають відмінності в оволодінні музичними знаннями, музичним досвідом, сприйманні музичних творів. Музичні здібності – це комплекс музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності.

Відомо, що знання про навколишній світ ми отримуємо не лише за допомогою відчуттів, але й сприймань, які дають нам цілісний образ предмету або явища. Ця форма відображення є процесом чуттєвого пізнання. Сприймання – це відображення у свідомості людини предметів і явищ у сукупності їх якостей та частин, що діють у певний момент на орган чуття [Коваль : 130].

Сприймання музики тісно пов'язане з розумовими процесами, тобто вимагає уваги, спостережливості, кмітливості. Учні дослухаються до звучання, порівнюють звуки схожі і різні, знайомляться з їхнім виражальним значенням, відзначають характерні смислові особливості художніх образів, вчать розумітися на структурі твору. Відповідаючи на запитання вчителя після того, як прозвучав твір, учень робить узагальнення і порівняння, визначає загальний характер п'єси, зауважує, що літературний текст пісні яскраво виражений музичними засобами. Ці спроби естетичної оцінки вимагають активної розумової діяльності і спрямовуються педагогом.

Слухання, виконання, музикування припускають сприйняття або супроводжується ним.

Особливість музичного сприйняття полягає в тому, що воно є естетичним за своєю спрямованістю, тобто цілісним, цілеспрямованим сприйняттям творів музичного мистецтва як художньої цінності, яке супроводжується естетичним переживанням.

Педагогічну доцільність використання фольклору, зокрема народних пісень у розвитку музичних здібностей молодших школярів, науковці справедливо обґрунтовують їх красою і художньою довершеністю.

На наше глибоке переконання, добрим методичним підґрунтям і потенційним портфоліо у розвитку музичних здібностей молодших школярів може стати невичерпна скарбниця музичної культури – спадщина українських композиторів-класиків М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового, Л. Ревуцького.

Особливо цінним відзначаємо судження М. Лисенка про те, що вся система музичного виховання школярів має ґрунтуватися на національній основі, на широкому використанні фольклору, на взаємозв'язку вчителя з учнями. В основі музичного виховання дітей, як вважав М. Лисенко, повинні бути дитячі народні ігри з народними піснями, танцями і рухами: «Те, що сприймається у дитинстві через ігри й розваги, зберігається потім у душі на все життя» [Енциклопедія освіти : 178]. Керуючись цією простою, але важливою педагогічною істиною, композитор піклувався про ті враження, які дитина одержує в години дозвілля, і прагнув організувати це дозвілля на рідній національній основі.

Урок музики Микола Лисенко розглядав як один з основних предметів, що формує людину, дає їй перший «духовний досвід». Водночас він вважав, що заняття зі школярами мають спрямовуватися на їхній духовний розвиток, допомагати пізнанню світу, сприяти формуванню світогляду та вихованню моралі.

Вважаючи народну пісню чудовим матеріалом для виховання патріотичних почуттів і художнього смаку, композитор широко використовував її на заняттях з початківцями.

У творчій спадщині композитора є низка творів, написаних спеціально для дітей: дитячий збірник під назвою «Молодощі» (1875 рік), куди увійшли пісні і танці, призначені для дитячого виконання та «Збірник народних пісень в хоровому розкладі, пристосованих для

учнів молодшого і підстаршого віку у школах народних». Широко відомими стали три його опери – «Коза-дереза», «Пан-Коцький», «Зима і Весна», які наскрізь пронизані народнопісними мотивами.

Образи народних казок знайшли в них яскраве музично-сценічне втілення завдяки майстерному використанню неоціненних скарбів народно-пісенного мистецтва.

Особливо цінним відзначаємо, що традиції Лисенка у сфері формування педагогічного дидактичного музичного матеріалу продовжили його творчі спадкоємці, зокрема, Кирило Стеценко, Яків Степовий, Л. Ревуцький та В. Косенко у циклі «24 п'єси для фортепіано» тощо.

Для сучасної музичної педагогіки становлять особливу цінність педагогічні ідеї відомого українського композитора М. Леонтовича, який створив свою власну систему музичного виховання дітей, побудовану на фольклорі. Так, музичне навчання дітей він пропонував починати з формування вокально-хорових навичок без нотного співу, який ґрунтується на мелодіях народних пісень. Особливо цінним є бачення розвитку музичних здібностей дітей композитором зі слухового етапу вокально-хорової роботи. Такі його пісні, як «Щедрик», «Дударик», «Над річкою бережком», «Стоїть гора високая», «Ой зійшла зоря», можуть слухати і виконувати діти різних вікових груп і кожен раз знаходити в них щось нове й хвилююче.

Актуальними на сьогодні лишаються основні принципи методичних поглядів М. Леонтовича. «Система кожної методики – це йти від меншого до більшого, від нижчого до високого, від елементарного до труднішого. В музиці та співі ми повинні триматися цього самого напрямку... Мусимо йти вперед до більшого, щоб забезпечити успіх, а потроху раз у раз вертатись назад, щоб не псувати діла» [Леонтович : 101].

Другим важливим положенням, на якому ґрунтувалися педагогічні погляди музиканта-вчителя, є думка про те, що музика та спів складаються з різних елементів рівноцінної ваги (слова, ритму, мелодії, динаміки тощо). «Як вчитель початкової школи буде хапатись за все зразу, всьому вчити з першого ж уроку, то можна і наперед сказати, що його праця не дасть добрих наслідків» [Леонтович : 108]. Це

означає, що потрібно дотримуватися принципів послідовності у набутті вмінь та навичок.

Цінним у здобутку М. Леонтовича-педагога у «Практичному курсі навчання співу» є розділ «Нотна грамота», в якому автор пропонує звернути увагу на розвиток відчуття ладу у дитини, не забуваючи, звісно, й про загальний рівень її культури. Позитивним у цій музично-педагогічній праці є те, що:

– тут підібрані українські народні пісні, нотні диктанти, співанки відповідно до ноти, над засвоєнням якої мають працювати діти, показано місце та значення кожного звуку в тканині народної пісні;

– розроблені завдання та запитання, які допомагають учителю зосередити увагу учнів на проблемі, що вивчається, вирішити цю проблему цікаво та захоплююче;

– міститься пісенний матеріал, на основі якого учні мають змогу засвоювати різноманітні розміри, тривалості звуків, інтервали, знаки альтерації, що робить цей процес живим, поєднаним з піснею.

Усі ці навчальні завдання виконуються за допомогою української народної пісні. На наше переконання, це є актуальним для молодих фахівців, які шукають методики залучення пісенної творчості для оволодіння учнями музичною грамотою.

Важливим для сучасної школи є підбір ритмічних вправ і методичні поради щодо роботи над розвитком відчуття ритму. Особливо значущим, на нашу думку, воно є у контексті нині діючої програми, де питанню ритмічного виховання дітей приділяється мало уваги.

Добрим потенціалом для формування музичних здібностей молодших школярів є спадщина К. Стеценка. Репертуар другого видання збірки «Луна», який систематизований і розширений саме за рахунок пісень «шкільних співаників», поданих автором для одного і двох голосів у супроводі фортепіано. Тут містяться і твори до розділу «Пісні з елементарними рухами» («Сидить Василь на припічку», «Ой на горі жито» тощо), і «Пісні з іграми та танцями» («Про комарика», «Ходить гарбуз по городу»), і «Пісні з гімнастичними рухами» («Журавель»), і веснянки («А вже весна», «Зелений шум»), і «Щедрик-ведрик», «Чечітка», «Лисичка», «Зима» та інші.

Серед обробок народних пісень, які композитор застосував у навчальному процесі, значне місце посідають колядки та щедрівки, цикл яких він обробляв і видавав окремими десятками.

Також йому належать дві опери на народно-пісенному й народно-казковому ґрунті, це «Івасик-Телесик», «Лисичка, Котик та Півник». У них композитор втілює найкращі риси українського музичного фольклору. Метою написання опер було сприяти розвиткові художнього смаку і різноманітних здібностей дітей та їх морально-етичне виховання.

Цікавим матеріалом для формування музичних здібностей молодших школярів є три випуски «Пролісків» Я. Степового. Вони містили обробки народних пісень та оригінальні твори композитора з урахуванням вікових можливостей дітей, за ступенем складності – найлегших співанок до найскладніших у мелодичному та гармонійному відношенні зразків. Перший випуск містив лише фольклорні зразки, а саме 39 пісень («Гоп-гоп», «Квочка», «Сорока-ворона», «Іди, іди дощику», «Іде, іде дід, дід», «Дрібушечки»). Другий випуск – 69 пісень (є також твори на слова Л. Глібова, Л. Українки, Б. Грінченка, Я. Щоголіва та ін.). До нього увійшли такі твори: «Зайчик», «Мак», «Танцювали миші», «А ми просо сіяли», «Косарі», «Ходить гарбуз по городу». Третій випуск складає 29 дво- та триголосних пісень («Розлилися круті бережки»).

У розвитку музичних здібностей молодших школярів корисними й доречними є матеріали збірки дитячих пісень Л. Ревуцького. Обробки цього циклу мають спільні риси, хоча кожна пісня неповторна. Це – загальний життєрадісний, «весняний» колорит, прості мелодії невеликого діапазону, прозорі музичні барви. За змістом або жанром пісні тут поділяються на декілька груп: серед них – такі, що колись у давнину були обрядовими, колискові, ліричні, ті, що їх наспівують, коли розповідають казку, ігрові і хороводні.

«Прийди, прийди, сонечко» – мелодія пісні гранично проста: рецитація на двох сусідніх звуках, а супровід являє собою лаконічний виразний малюнок. У короткому вступі зображено щось темне і похмуре – наче хмари облягли небо. Та незабаром на прохання дівчорі

проглядає сонечко – в супроводі прояснюються співзвуччя і розквітає світлий співучий мотив.

Подібна мелодія звучить в пісні «Іди, іди, дощику», але в обробці відбито не лише природу, але й радість дітей, що весело підстрибують під теплим літнім дощем. Жвавий темп, ритм з характерними «перебивками», використання різноманітних прийомів фортепіанної гри, – ось ті музичні засоби, що відображають одночасно і пританцювання дітей, і подання дощових крапель.

Казкові і фантастичні персонажі «Я коза ярая», «Іде, іде, дід, дід» змальовуються за допомогою особливих співзвуч, так званого збільшеного ладу чи відхилення в інші деколи далекі тональності. Тут спостерігається звуконаслідування (тупотіння злої кози, важкі кроки страшного діда), вжите завжди з тонким відчуттям міри. На дотепній імітації передзвону базується супровід пісні «Ой дзвони дзвонять». У різноманітних піснях-іграх – від неквапливих «Та плинь, селезню», «Подоляночка» до стрімкого «Шуму» – підкреслюються особливості рухів, що роблять під час виконання візерунок супроводу, винахідливо варіюються залежно від змісту куплетів пісні. Цікавими є обробки ліричної пісні з чудовою розложистою мелодією «Прилетіла перепілонька», веснянки «Благослови, мати», колискові «Ой ходить сон коло вікон».

На основі вищевикладеного ми можемо узагальнити, що у змісті творів і методиці їх використання простежується системна організація музично-ігрової діяльності, спрямованої на розвиток музично-ритмічного чуття, звуковисотного слуху, ладового чуття. Акцентуємо, що у практичному застосуванні різноманітна методика була цілеспрямованою, органічною, що передбачала музичну активність дітей, інтерес до музичної діяльності, творче самовираження, бажання фантазувати, яскраву спрямованість на музично-ігрову діяльність, стійку потребу в музичній самореалізації.

Водночас акцентуємо, що українські композитори-класики переконливо доводили, що багатожанрова система українського фольклору, зокрема народнопісенна творчість, є добрим і цікавим матеріалом для формування музичних здібностей молодших школярів.

У сучасній освітньо-виховній практиці поширені різноманітні форми використання

фольклору у розвитку музичних здібностей школярів.

Доведено, що організована діяльність учнів у процесі осягання естетичних цінностей музичного мистецтва задовольняє їх бажання діяти самостійно, активно спонукає до проникнення у виконавські можливості музики.

Відомо, що велику художню цінність для учнів початкової школи становлять твори календарно-обрядової тематики, які пов'язані з образами природи, її явищами і календарними датами.

Цікавими, емоційно-естетично насиченими, з високим пізнавально-виховним потенціалом є розваги «Веселий ярмарок», фольклорні свята-змагання «В гостях у Всезнайки», «Пригоди у зимовому лісі», «Бал лісових звірят», «Вже весна не за горами», «Жовто-багряна Королева Осінь», «Грайливе літо», ігри-інсценізації музично-дидактичної ігри сюжетно-рольові ігри.

Власне, у залученні школярів до різних форм діяльності з використанням фольклору є можливість сформувати у них морально-етичні якості, розкрити емоційний зміст музики, навчити слухати і сприймати музичні твори, забезпечити емоційне збагачення виховних ситуацій та рефлексивну реакцію на зміст музичних образів.

Учителі музики широко використовують такі твори, як «Зайчик», «Мак», «А ми просо сіяли», «Косарі», «Іди, іди, дощику», «Сорока-ворона», опери «Коза-дереза», «Зима і Весна», «Пан Коцький» дитячі пісні тощо.

Зазначимо, що різноманітні за змістом та завданнями музично-дидактичні ігри, ігри-загадки, ігри «Чарівна кімната», «Впізнай мелодію», «Луна» та інші дають можливість формувати у школярів навички музичного сприймання, вміння розрізняти висоту, тембр, силу і тривалість звуку, планомірно розвивають висотний, динамічний і тембровий слух, при цьому в учнів розширюється емоційний, інтонаційний досвід, збагачується лексичний запас, виховується музичний інтерес.

Доречно зауважити, що важливим є звернення вчителем уваги на зв'язок музики з життям, природою, забезпечення входження дитини у художній світ твору, розуміння зв'язку кольору і засобів виразності з характером образу.

Практика засвідчує, що школярі із задоволенням імітують, як іде дощик, як танцюють миші,

як сіють просо чи мак, як виграє різними кольорами небо, як співають пташки чи говорять звірі.

Цікавими для учнів є театралізація, постановка музичних вистав, де вони мають змогу набутися акторських виконавських навичок, створюють конкретний образ самостійно. В іграх формуються сприймання, мислення, пам'ять, мовлення – ті фундаментальні психічні процеси, без достатнього розвитку яких не можна говорити про формування музичних здібностей.

Практика переконує, що у школярів, які задіяні у вищезазначених формах діяльності, виявлено тенденцію динамічних змін як у розвитку музичних здібностей, так і в морально-етичному вихованні.

Усе викладене вище дозволяє узагальнити, що у системі розвитку музичних здібностей молодшого школяра важлива роль належить усній народній музичній творчості, дитячому пісенному фольклору зокрема.

Необхідними педагогічними умовами успіху досліджуваного процесу є:

- врахування вікових особливостей та музичних інтересів дітей;
- диференційований підхід до організації навчально-виховного процесу, який передбачає: врахування співвідношення внутрішньої і зовнішньої мотивації, диференціацію змісту навчального матеріалу відповідно до рівнів навчально-пізнавальної активності учнів, оптимальне поєднання колективних та індивідуальних форм організації навчальної діяльності;
- посилення особистісної зорієнтованості навчально-виховного процесу шляхом створення умов для активної творчої діяльності кожного учня;
- залучення школярів до художньо-естетичної діяльності (передача образів в музично-дидактичних іграх, хороводах; музична імпровізація, використання творчих музичних завдань);
- забезпечення комплексного музично-естетичного впливу усної народної музичної творчості на особистість учня та його музичний розвиток;
- збагачення змісту дитячих форм діяльності (ігрової, рухової, зображувальної);
- цілеспрямований розвиток сприймання як початкового етапу образного пізнання дійсності;

– створення розвивального середовища, яке сприяє формуванню у молодших школярів допитливості, пізнавального інтересу, ініціативи, творчого мислення, самостійності пізнання;

– забезпечення особистісної активності школярів у навчально-пізнавальному процесі.

Суперечливість сучасного музично-виховного процесу, неоднозначність підходів до використання народної музичної спадщини у вихованні дітей спонукають до пошуку ефективних шляхів музичного виховання на основі української національної культури.

Певна річ, що тут не можна діяти поспішно і необдуманно. З одного боку, слід активніше вводити народну і композиторську національну музику до змісту уроків, а з іншого – не впадати в іншу крайність: національну самоізоляцію у вихованні засобами мистецтва. У кожного народу є вершини власної культури, які своїм духовним корінням тісно переплітаються з видатними досягненнями світової культури. Підходити до національної культури треба з позиції її діалектичної єдності з інтернаціональною культурою.

Актуальними сьогодні є слова Б. Асаф'єва, написані з тривогою у 1926 році: «Тепер пісня відходить. Її інтонація втрачається. Зникає побутова сфера, що огортала народну пісенність. Вимирають носії одвічних пісенних традицій... не можна, розраховувати у сучасній школі ні на інстинктивну любов до народної пісні, ні на інтелектуальне осягнення її естетико-художньої краси».

Теорія і практика засвідчують, що ефективність процесу формування музичних здібностей молодших школярів значно зростає за умови грамотного використання потенціалу фольклору.

Висновки. Осмислення наукового фонду означеної нами проблеми дає підстави резюмувати про виключну значущість фольклору, зокрема народно-пісенної творчості у розвитку музичних здібностей молодших школярів.

Фольклор є неоціненним скарбом національної культури, музичної творчості народу, а його використання значно збагачує духовний світ особистості.

Інтеграція форм організації навчання музиці, використання різноманітних методів навчання,

опера на багатосюжетну спадщину українських композиторів-класиків забезпечить успіх творчому вчителю у розвитку музичних здібностей молодших школярів.

Розглянутий аспект проблеми потребує подальших досліджень щодо методів, форм роботи вчителя з учнями у визначеному нами напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асаф'єв Б. Музыкальная форма как процес. Ленинград: Музыка, 1971. 376 с.
2. Семенов О. С. Обґрунтування парадигми індивідуальності як наслідок кризи особистісного підходу. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір*. 12–15 жовтня 2020 року. С. 55–57.
3. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ : Міленіум, 2006. 346 с.
4. Енциклопедія освіти. Академія педагогічних наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
6. Трифанова О. С., Кисельова О. І. Морально етичне виховання дітей дошкільного віку. Леонографія. Одеса : Видавець М. П. Черкасів, 2010. 239 с.
7. Кузова І. Б. Вплив ігрової діяльності на розвиток музично-творчих здібностей дошкільників з особливими потребами. *Культура й розвиток особистості: міфи та реалії в психології й педагогіці. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 24–25 червня 2009 року. С. 184–190.
8. Сухомлинський В. О. Роки дитинства. Твори в 5 т. Київ : 1997. Т.3. 308 с.
9. Теплов Б. М. Проблеми індивідуальних различий. Москва: 1961. 205 с.
10. Гусєв В. Е. Естетика фольклора. Лененград, 1967. 274 с.
11. Лисенко М. Про народну пісню і народність у музиці. Київ : Музична Україна, 1955. 221 с.
12. Леонтович М. Народні пісні. Київ : Видавництво Дніпросоюзу. 1921. 184 с.
13. Руда О. С. Педагогічні умови ефективного розвитку музичних здібностей молодших школярів в процесі ігрової діяльності. *Наукові записки Центрально-українського державного педагогічного університету імені В. Винченка. Серія: Педагогічні науки*. Київ, 2018. Випуск 163. С. 210–115.
14. Коваль О. В. Формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики : автореферат дисертації кандидата педагогічних наук: СЖУ: 13.00.02. Ніжинський державний педагогічний університет ім. Миколи Гоголя. Київ, 2002. 251 с.

REFERENCES

1. Asafiev B. (1971). *Muzikalnaia forma kak protses* [Musical form as a process]. Leningrad: Muzika. 376 s.
2. Semenov O.S. (2020) Obhruntuvannia paradyhmy indyvidualnosti yak naslidok kryzy osobystisnoho pidkhdodu. [Rationale for the paradigm of individuality as a consequence of the crisis of personal approach]. *Materialy V Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii. Aktualni problemy pedahohichnoi osvity: yevropeyskyi i natsionalnyi vymir*. S. 55-57. [in Ukrainian].
3. Sysoieva S.O. (2006). *Osnovy pedahohichnoi tvorchosti: pidruchnyk*. [Fundamentals of pedagogical creativity: a textbook]. Kyiv: Milenium, 346 s.
4. Entsyklopediia osvity (2008). [Encyclopedia of Education]. Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. Kyiv: Yurinkom Inter. 1040 s. [in Ukrainian].
5. Bekh I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti. Osobystisno oriientovanyi pidkhdid: naukovopraktychni zasady*. [Education of personality. Personality-oriented approach: scientific and practical principles]. Kyiv: Lybid. 344 s. [in Ukrainian].
6. Tryfanova O. S., Kyselova O. I. (2010). *Moralno etychne vykhovannia ditei doshkilnoho viku. Leonohrafiia* [Moral and ethical education of preschool children. Leonography]. Odesa: Vydavets M. P. Cherkasiv, 239 s. [in Ukrainian].
7. Kuzova I. B. (2009) Vplyv ihrovoi diialnosti na rozvytok muzychno-tvorchykh zdibnostei doshkilnykiv z osoblyvymy potrebamy [The influence of play activities on the development of musical and creative abilities of preschoolers with special needs]. *Kultura y rozvytok osobystosti: mify ta realii v psykhologii y pedahohitsi. Materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii. 24-5 chervnia 2009 roku*. S. 184-190. [in Ukrainian].
8. Sukhomlynskyi V. O. (1997). *Roky dytynstva* [Years of childhood]. Tvory v 5 t. Kyiv. T.3. 308 s. [in Ukrainian].
9. Teplov B. M. (1961). *Problemy indyvidualnykh razlychyi* [Problems of individual differences]. Moskva. 205 s. [in Russian].
10. Husiev V. E. (1967). *Estetyka folkloru Lenenhrad* [Aesthetics of folklore]. 274 s. [in Russian].
11. Lysenko M. (1955). *Pro narodnu pisniu i narodnist u muzytsi* [About folk song and nationality in music]. Kyiv: Muzychna Ukraina. 221 s. [in Ukrainian].
12. Leontovych M. (1921). *Narodni pisni* [Folk Songs]. Kyiv : Vydavnytstvo Dniprosoiuzu. 184 s. [in Ukrainian].
13. Ruda O. S. (2018). Pedahohichni umovy efektyvnoho rozvytku muzychnykh zdibnostei molodshykh shkolariv v protsesi ihrovoi diialnosti [Pedagogical conditions of effective development of musical abilities of junior schoolchildren in the course of game activity]. *Naukovi zapysky Tsentralno-ukrainskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni V.Vynychenka. Serii: Pedahohichni nauky*. Kyiv. Vypusk 163. S. 210-115. [in Ukrainian].
14. Koval O. V. (2002). *Formuvannia muzychnykh zdibnostei molodshykh shkolariv na urokakh muzyky* [Formation of musical abilities of junior schoolchildren in music lessons]: avtoreferat dysertatsii kandydata pedahohichnykh nauk: SZhU: 13.00.02. Nizhynskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Mykoly Hoholia. Kyiv. 251 s. [in Ukrainian].

O. B. POLISHCHUK

*Lecturer at the Highest Category of the Cycle Commission of Piano Teachers,
Municipal Higher Educational Institution «Lutsk Pedagogical College» of the Volyn Regional Council,
Lutsk, Ukraine*

E-mail: opolischuk@lpc.ukr.education

<https://orcid.org/0000-0003-3457-2683>

Z. P. BOGDAN

*Lecturer at the Highest Category, Senior Lecturer at the Department of Theory, Methods of Music Education
and Instrumental Training,*

*Municipal Higher Educational Institution «Lutsk Pedagogical College» of the Volyn Regional Council,
Lutsk, Ukraine*

E-mail: zbohdan@lpc.ukr.education

<https://orcid.org/0000-0003-4575-9996>

G. K. SHUL

*Lecturer at the Highest Category of the Cycle Commission of Music Education
Methods and Vocal and Choral Training,*

*Municipal Higher Educational Institution «Lutsk Pedagogical College» of the Volyn Regional Council,
Lutsk, Ukraine*

E-mail: hshulj@lpc.ukr.education

<https://orcid.org/0000-0002-6413-2235>

**POTENTIAL OF UKRAINIAN FOLKLORE IN THE DEVELOPMENT
OF MUSICAL ABILITIES OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN**

The article highlights the current problem of using Ukrainian folklore as an important potential of national culture in the development of musical abilities of primary school children.

Based on a careful analysis of the scientific fund, the essence of the concepts of “folklore”, “musical abilities” is clarified, the author's definition of the studied phenomenon is generalized and made.

The principle and conditions of successful development of the researched process are singled out.

The key provisions of classical composers M. Lysenko, M. Leontovych, K. Stetsenko, J. Stepovy, M. Revutsky regarding the use of music and song folklore in the musical education of schoolchildren are highlighted. Lists of characteristics of the type of their works and methods of work on the development of musical abilities of primary school students are given.

Weighed conclusions are made and proposals for further research in the selected area are outlined.

From the standpoint of our study, among the genres of Ukrainian folklore, small folklore genres (entertainers, counters, nicknames, myrylky, sayings, colloquialisms, riddles, riddles, proverbs, sayings, wishes, appeals) and folk songs are an inexhaustible source of folk spirituality and morality an integral part of personality education.

It is proved that the organized activity of students in the process of comprehending the aesthetic values of musical art satisfies their desire to act independently, actively encourages penetration into the performing possibilities of music.

The criteria and indicators of the formation of musical abilities of junior schoolchildren developed by O. Koval deserves attention. The author includes: emotional and plastic response to music; manifestation of auditory attention; expressive performance of the work; selectivity of musical interests and musical desires; emotional fascination with various musical activities (perception, performance, creativity); awareness of the connection between music and life; originality of judgments about music; ability to analyze and interpret the work; manifestation of a holistic attitude to musical works.

We note especially valuable the judgment of M. Lysenko that the whole system of musical education of schoolchildren should be based on the national basis, on the widespread use of folklore, on the relationship of teachers with students. According to M. Lysenko, the basis of children's musical education should be children's folk games with folk songs, dances and movements: “What is perceived in childhood through games and entertainment, is then stored in the soul for life”.

Key words: Ukrainian folklore, musical abilities, musical art, musical development.